

טבת התשע"א

בס"ד

"נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר" לפרשת וארא

בשעור השבוע נעסוק בהונאה הראשונה, שהיא מכוונת כנגד פרעה המשעבד, ועל כן הטרידה פחות את הפרשנים.

האם הייתה בכלל הונאה במשא ומתן?

כך שואל ר"י אברבנאל בסדרת השאלות שהוא מקדים לפרשת הסנה :

4. אברבנאל על ג', א – ד', יז

השאלה השש עשרה: באמרו (ג', יח): "ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים". כי איך ציווה יתברך למשה רבנו עליו השלום שיאמר בשמו דבר כזב ושקר? ויותר טוב היה שיאמר בביאור: ישלח את העם מתחת סבלות מצרים. ומה תועלת היה בסיפור הזה, אחרי שפרעה בעל כורחו ישלחם מארצו ולא מפאת דבריהם?

וביתר קיצור שואל זאת ר"י עראמה בעל העקדה בשאלות שהוא מציג בשער ל"ה:

5. ר"י עראמה בעל העקדה בשער ל"ה

(ט) בדבר השליחות שאמר: נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגו', כי ודאי אינו דרך כבוד למעלה לעשות כן, רק להוציאם ביד רמה מתחילה ועד סוף.

נחמה ליבוביץ ע"ה הביאה את שאלתו של ר"י אברבנאל בחלקו השני של עיונה 'התחלת המאבק' (עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 73-75), והיא פוסלת כמה תשובות שניתנו לשאלה במהלך הדורות, כגון זו שכתב ראבי"ע :

6. ראבי"ע בפירושו הארוך לפרק י' פסוק י

ודע, כי משה אדונינו לא אמר לפרעה שישבו, עד שיכזב. רק אמר שירחיקו דרך שלושת ימים, ודעת המצריים הייתה שישבו.

והיא אומרת על פירוש דומה לזה שהביאה שם :

7. נחמה ליבוביץ'

אין זה אלא יישוב פורמלי בלבד... והרי לא זה חשוב מה שהוציא מפיו או לא הוציא, כי אם איך פרעה צריך להבין את דבריו! אין בדברים אלה שום תשובה לשאלה העיקרית, שהיא על הקב"ה ומצוותו, ולא על האיש משה.

אף תשובתו של שד"ל מובאת שם :

8. שד"ל בביאורו ל-ג', יח

ועתה נלכה נא וגו' – אין ספק כי הבקשה הזאת הייתה בעקבה, כי לא הייתה דעתם לחזור; ומאחר שהוא היה מעכבם ומשתעבד בהם בלא שום דין, אין לתמוה אם ציווה ה' להתפתל עם העיקש.

והיא דוחה את תשובתו בקש :

שלושה מעשי הונאה בסיפור יציאת מצרים

בפרשות הראשונות של ספר שמות (מפרשת שמות ועד פרשת בשלח) מתוארים שלושה מעשי הונאה שהונו ישראל את המצרים. מאחרי שלושתם עומד צו ה'.

ההונאה הראשונה היא בבקשה שמבקשים משה ואהרן מפרעה:

1. שמות ה' – ההונאה הראשונה

ג ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה ליהנה אלהינו פן-יפגענו בדבר או בחרב. וזאת עפ"י הוראת ה' למשה בסנה:

שמות ג': יח ושמעו לקולך וּבאת אֶתְּה וְזָקַנִי יִשְׂרָאֵל אֶל-מִלְךְ מִצְרַיִם וְאָמַרְתָּם אֵלָיו יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרָיִים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נִלְכֶּה-נָּא דֶרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָר וְנִזְבַּחַה לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ.

ההונאה השנייה היא בשאלת הכלים בפרשת בא:

2. שמות י"ב – ההונאה השנייה

לה ובני-ישראל עשו כדבר מֹשֶׁה וַיִּשְׁאַלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי-כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וְשִׁמְלֹת. לו ויהנה נתן אֶת-חֹן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאַלוּם וַיִּנְצְלוּ אֶת-מִצְרַיִם.

מעשה זה, נצטווה עליו משה לפני כן:

שמות י"א: ב דבר-נא בְּאֲזַי הָעַם וַיִּשְׁאַלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאָשָׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ כְּלֵי-כֶסֶף וְכָלִי זָהָב.

וכבר במעמד הסנה הודיע ה' למשה על כך:

שמות ג': כא וְנָתַתִּי אֶת-חֹן הָעַם-הַזֶּה בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וְהָיָה כִּי תִלְכוּן לֹא תִלְכוּ רִיקָם. כב וּשְׁאַלְהָ אִשָּׁה מִשְׁכֻּנְתָּהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כְּלֵי-כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וְשִׁמְלֹת וְשִׁמְתֶם עַל-בְּנֵיכֶם וְעַל-בָּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶם אֶת-מִצְרַיִם.

ההונאה השלישית היא לאחר שיצאו ממצרים, בתחילת פרשת בשלח - ה' ציווה על משה:

3. שמות י"ד – ההונאה השלישית

ב דבר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירֹת בֵּין מִגְדֵל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַעַל צֶפֶן נִכְחוּ תַחְנוּ עַל-הַיָּם. ג וְאָמַר פְּרַעֲה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִבְכִים הֵם בְּאָרְץ סֹגֵר עָלֵיהֶם הַמִּדְבָר. ד וַחֲזַקְתִּי אֶת-לֵב-פְּרַעֲה וְרָדַף אַחֲרֵיהֶם וְאִפְבְּדָה בְּפָרְעָה וּבְכָל-חִילוֹ וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי-אֵינִי יְהוָה וַיַּעֲשׂוּ-כֵן.

ומיד נאמר שם בהמשך (בסוף פסוק ד) "ויעשו כן".

מבין השלוש, שאילת הכלים היא שהעסיקה בייחוד את הפרשנות האפולוגטית, כבר מימים קדומים ועד ימינו.

הטעם לכך מובן: יש בה במבט ראשון גם אמירת דבר שקר וגם גנבת ממון, ואלו מכוונים כנגד השכנים המצרים, המשאילים את רכושם בתום לב וברצון.

9. נחמה ליבוביץ'

מוזר ששד"ל הרואה כיסוד ביהדות כולה את "החמלה", פותר בעיה חמורה זו "על נקלה".

לבסוף היא מביאה את "התשובה הנכונה" כדבריה של בעל העקדה ושל ר"י אברבנאל (שנטל את דבריו מבעל העקדה).

10. בעל העקדה

זאת הייתה עצה עמוקה א-לוהית להראות לכול חוזק לבו וקושי עורפו של פרעה, הידוע אליו [- אל ה'], אשר עליו יצדקו משפטי ה' יתברך ומכותיו הנאמנים אשר ישלח בו ובעמו. והוא, כאשר ציווה שלא יבקשו ממנו, רק שירפה מהם כעשרה ימים, ללכת שלושת ימים במדבר לזבוח לא-לוהיהם, **ומסתמא יובן מדבריהם שאחר ישובו**, ועם כל זה לא ישמע. וכל שכן אם יאמרו לו לשלחם כלה.

ור"י אברבנאל עונה אחריו:

11. ר"י אברבנאל

עשה הקב"ה כן, כדי להראות לבני אדם חוזק לב פרעה וקשי עורפו, ושעליו יצדקו משפטיו ודיניו ומידותיו על פרעה ועל מצרים. יען וביען לא ביקשו ממנו ללכת כי אם דרך שלושת ימים לזבוח לא-לוהיהם, **ומסתמא יובן מדבריהם שאחר כך ישובו**, ולא שמע אל תפילתם ואל תחינתם. וכל שכן אם יאמרו לו לשלחם כולם, שבלי ספק לא יאבה להם ולא ישמע להם. הנה מפני זה ציווה למשה רבנו עליו השלום שתהיה בראשונה שאלתו ובקשתו דבר מועט דרך שלושת ימים, **להבחין בו עורפו ומצחו הקשה**.

כיצד עונות תשובותיהם על השאלה כפי שניסחה ר"י אברבנאל "איך ציווה יתברך למשה רבנו שיאמר בשמו **כזב ושקר**"?

התשובה היא אפוא **שאין זה כזב אלא בקשה אמתית** שתכליתה לשמש **ניסיון לפרעה**, וכדברי נחמה ליבוביץ' ע"ה בסיכום דבריהם:

12. נחמה ליבוביץ'

"את הרשע... יבחן ה' בבחינה הקלה ביותר, ואם יעמוד בה, עוד תקווה ממנו לבאות".

תפיסה זו של צו ה' למשה מאפשרת – או אולי אף מחייבת – שתי תוצאות הגיוניות.

את התוצאה ההגיונית הראשונה מביאה נחמה ליבוביץ' ע"ה בשם בעל "הכתב והקבלה" ההולך בדרכם של פרשנים אלו:

13. בעל "הכתב והקבלה"

הוא יתברך ציווה שבתחילה יבקש ממנו דבר קטן כזה, ללכת דרך ג' ימים להבחין מצחו הקשה.

והנה אחרי אשר מיאן גם הבקשה הקטנה הזאת, שוב שאל משה ממנו השילוחין הגמורים והחופשיות הנצחית.

והדבר מסתבר לכאורה: **אחר שפרעה נכשל בניסיון, אין עוד טעם להעמידו בו פעם נוספת.**

כלומר לשיטת בעל הכתב והקבלה (והוא מוכיח את דבריו מדיוקים דקדוקיים) **אכן בהמשך משה דורש מפרעה לשלח את העם ואין כוונתו שיחזרו למצרים, ולכן משה גם לא מזכיר בשום שלב בהמשך את החזרה למצרים.**

הוא אמנם גם לא מציין שלא יחזרו, אבל לדברי בעל הכתב והקבלה **ההבנה הזאת עולה מדברי משה.**

ונחמה ליבוביץ' ע"ה מוסיפה על דבריו:

14. נחמה ליבוביץ'

בזה עונה בעל הכתב והקבלה גם לשאלה אחרת והיא: למה אין אנו שומעים במשך המאבק הממושך המסופר בפרשיות וארא-בוא עוד פעם על בקשת רשות להליכה דרך שלושת ימים, אלא דווקא על שילוח מוחלט. בזה גם הוכחה לתפיסת הבקשה כאן **כניסיון לפרעה**: האם ייאות לבקשה צנועה של חופש לאדם העובד... או האם יסרב גם לבקשה זו.

תוצאה ההגיונית האחרת היא אמנם היפותטית, והיא מנוסחת בהמשך דבריה של נחמה ליבוביץ' ע"ה:

...לפי תפיסה זו אמנם היו ישראל **חוזרים למצרים ולעבודתם כעבור הזמן שנקבע**, והיה משה ממשיך במשאו עם פרעה, ואילו הבין פרעה והכיר בצורך של חופשה זמנית לעבדיו, כבר היה הולך לקראת הבנת נפש העבד בכלל, והיה בא לידי הבנת העוול... והייתה אז **כל ההיסטוריה הולכת בכיוון אחר**, צועדת קדימה לקראת אחרית הימים. ואולם פרעה סירב גם לבקשה זו.

(כלומר יתכן שאם פרעה היה מכיר במלכותו של הקב"ה ומשחרר את בני ישראל, הרי שכל ההיסטוריה היתה צועדת לקראת **חזון אחרית הימים**.)

אלא שפרעה מסרב להכיר במלכותו של הקב"ה ורואה את בני ישראל כעבדיו, ולכן הקב"ה מכה בו ומשחרר את בני ישראל על מנת להוכיח לפרעה שרק הוא מלכו של עולם ובני ישראל הם **עבדיו**. ראה לקראת סוף השיעור את הסברו של הרב יעקב מרדכי.

קושייתו של הרב אלחנן סמט:

הרב אלחנן סמט מקשה על דבריה של נחמה ליבוביץ' שטענה (בעקבות בעל דברי הכתב ונקבלה) **שהבקשה לשלח את ישראל לעבוד את ה' במדבר דרך שלשת ימים הופיעה רק פעם אחת** בדילוג בין משה לפרעה ובהמשך אכן דורש משה מפרעה "שחרור מוחלט" של בני ישראל,

וטוען כנגדה שבכל סיפור המאבק הממושך בין משה לפרעה **אין אפילו פעם אחת בקשה ל"שילוח מוחלט"?**

הרב סמט טוען כפי שנראה בהמשך, שמהופעתו הראשונה של משה לפני פרעה (בפרק ה') ועד לאחר מכת בכורות (בפרק י"ב) נידונה אך ורק יציאה למדבר לעבוד את ה' **על מנת לחזור**.

עוד טוען הרב סמט שנראה שכשנכנע פרעה לאחר מכת בכורות, על מנת שיצאו בני ישראל דרך שלשת ימים לזבוח לה' במדבר, ישראל **כלל לא העלו על דעתם לחזור למצרים ולעבודתם כעבור הזמן שנקבע**.

מה שאירע בפועל הוא:

15. שמות י"ד, ה'

ה נִיגַד לְמַלְאֲכַי מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם וַיִּהְיֶה לִבָּב פְּרָעָה וַיַּעֲבֹדֵנוּ אֶל-הָעָם וַיֹּאמְרוּ מִה-זֹּאת עֲשִׂינוּ כִּי-שַׁלַּחְנוּ אֶת-יִשְׂרָאֵל מֵעֲבָדֵנוּ.

כלומר רק לאחר שיצאו בני ישראל ממצרים, הבין פרעה שהיה זה משא ומתן של הונאה ואין כוונתם לשוב למצרים, והמשך "המשא ומתן" בינו לבין משה ובני ישראל היה כידוע **בין סוף**.

ההונאה המתמשכת מראש המשא ומתן ועד לסופו

אם נסקור בעקבות הרב אלחנן סמט את המקראות המתארים את המשא ומתן בין משה ואהרן לבין פרעה, ניווכח כי מראשיתו ועד סופו הוא סובב סביב אותה דרישה שהוצגה בתחילתו:

פרעה: כד ויאמר פרעה אנכי אשלח אתכם וזבחתם ליהוה אלהיכם במדבר רק הרחמק לא-תרחיקו ללכת העתירו בעדי.

ומשה מסכים לכך (!) ואומר (שמות ח' כה):

משה: כה ויאמר משה הנה יוצא מעמד והעתרתי אל-יהוה וסר הערב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר רק אל-יסוף פרעה התל לבלתי שלח את-העם לזבח ליהוה.

ונראה כפי שטוען הרב אלחנן סמט שזו ראייה ברורה להמשך ההונאה של פרעה.

5. הדרישה מפרעה "שלח את עמי ויעבדני" חוזרת גם לפני מכת דבר (ט', א) ולפני מכת ברד (ט', יג), אלא ששם אין אפשרות להוכיח כי נתפרשה כהליכה של שלושה ימים למדבר לזבח לה'.

אולם אחר הדברים שראינו עד כאן ושנראה גם בהמשך - אין בהוכחה כזאת כל צורך.

6. לפני מכת ארבה אומרים משה ואהרן לפרעה:

פרק ז' - הפגישה עם פרעה לפני מכת ארבה: ג ויבא משה ואהרן אל-פרעה ויאמרו אליו כה-אמר יהוה אלהי העברים עד-מתי מאת לענת מפני שלח עמי ויעבדני.

אף עבדי פרעה אומרים אליו:
עבדי פרעה: ז ויאמרו עבדי פרעה אליו עד-מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את-האנשים ויעבדו את-יהוה אלהיהם הטורם תדע כי אבדה מצרים,
ופרעה נענה לדרישה הכפולה:

פרעה: ח ויושב את-משה ואת-אהרן אל-פרעה ויאמר אליהם לכו עבדו את-יהוה אלהיכם מי נמי ההלכים.

ועל כך עונה לו משה:

משה: ט ויאמר משה בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו ובבנותנו בצאננו ובבקרנו נלך פי חג-יהוה לנו.

ברור אפוא כי הכול מבינים כי מדובר בחגיגה לה' במדבר: הן משה ואהרן, הן עבדי פרעה והן פרעה עצמו.

וחשוב לראות את תגובת פרעה לדברים אלו:

פרעה: י ויאמר אליהם יהי כן יהוה עמכם כפאשר אשלח אתכם ואת-טפכם ראו כי רעה נגד פניכם. יא לא כן לנו-נא הגברים ויעבדו את-יהוה כי אתה אתם מנקשים ונגרש אתם מאת פני פרעה.

וכך נתפרשו דבריו בשמות רבה (י"ג, ה):

שמות רבה (י"ג, ה): אמר להם: דרך הבחורים והזקנים לזבח, שמא הקטנים והטף? ומי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח, לא כמה שאתם אומרים 'דרך שלשת ימים', לפיכך ראו שאותה [רעה] שאתם מחשבים - שיש בדעתכם לברוח, היא תשוב נגד פניכם, שלא תצאו מכאן.

ומעין פירוש זה פירשו גם רש"י עפ"י אונקלוס, ראב"ע, רמב"ן ועוד מפרשים.

עולה מכך, שאכן לקראת סיום המכות חושד פרעה כי בכל המשא ומתן לא נאמרה לו האמת.

וכמו שאומר ראב"ע:

ראב"ע: "עתה חשב פרעה שהם רוצים לברוח"

7. ואף על פי כן המשא ומתן ממשיך להתנהל כרגיל, הן מצד פרעה והן מצד משה ואהרן. לאחר מכת חושך קורא פרעה אליהם ואומר להם (שמות י' כד):

לאחר מכת חושך: כד ויקרא פרעה אל-משה ויאמר לכו עבדו את-יהוה רק צאנכם ובקרכם יצג גם-טפכם ילך עמכם.

ללכת אל המדבר כדי לעבוד את ה' בהקרבת קרבנות ("ומסתמא יובן מדבריהם שאחר ישוביו"):

16. ההונאה המתמשכת לאורך כל המו"מ - הרב סמט

1. בהופעתם הראשונה לפני פרעה, בפרק ה', מדברים משה ואהרן פעמיים:

בפעם הראשונה בפסוק א:

פרק ה' - ההופעה הראשונה לפני פרעה: א ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל-פרעה כה-אמר יהוה אלהי ישראל שלח את-עמי ויחגו לי במדבר.

בפעם השנייה בפסוק ג:

ג ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה ליהוה אלהינו פן-יפגענו בדבר או בכרב. ומכיוון שזו אותה בקשה עצמה (המנוסחת בסגנונות שונים) יש להסיק כי: שלח את עמי = נלכה נא דרך שלשת ימים.

2. לפני מכת דם מצטווה משה לומר לפרעה:

פרק ז' - הפגישה עם פרעה לפני מכת דם: טו לך אל-פרעה בבקר הנה יצא המימה ונצבת לקראתו על-שפת היאר והמטה אשר-נהפך לנחש תקח בידך. טז ואמרת אליו יהוה אלהי העברים שלחני אלך לאמר שלח את-עמי ויעבדני במדבר והנה לא-שמעת עד-כה.

ונראה שדברים אלו מתייחסים לשליחות הראשונה, והמילים "ויעבדני במדבר" חוזרות למה שנאמר שם "ויחגו לי במדבר". נמצא כי "ויעבדני" אין פירושו "יהיו לי עבדים" אלא "יקריבו לי".

3. לפני מכת הצפרדעים מצטווה משה לומר לפרעה:

פרק ז' - הפגישה עם פרעה לפני מכת צפרדע: כו ויאמר יהוה אל-משה בא אל-פרעה ואמרת אליו כה אמר יהוה שלח את-עמי ויעבדני.

על פסוק זה ועל מעין זה כתב בעל 'הכתב והקבלה' את דבריו כי כאן "שאל משה השילוחין הגמורים והחופשית הנצחית". אך מלבד זאת שפסוק זה אינו אלא חזרה על קודמו (ז', טו) תוך השמטת התיבה "במדבר", ברור שפרעה לא פירשו כדברי פרשן זה.

שהרי בהיכנעו (זמנית) לפני משה ואהרן הוא אומר:

"כניעת" פרעה (פרק ח'): ד ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר העתירו אל-יהוה ויסר הצפרדעים ממני ומעמי ואשלחה את-העם ויזבחו ליהוה.

ומשה אינו מתקנן ואומר לו: לא הבנת את דרישתי הפעם: אני ביקשתי את השילוחין הגמורים.

4. ושוב אנו מוצאים כעין זאת לפני מכת ערוב, שמשה מצטווה לומר לפרעה:

פרק ח' - הפגישה עם פרעה לפני מכת ערוב: טז ויאמר יהוה אל-משה השפם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה ואמרת אליו כה אמר יהוה שלח עמי ויעבדני.
ופרעה הנכנע (זמנית) מסכים:

"כניעת" פרעה: כא ויקרא פרעה אל-משה ולאהרן ויאמר לנו זבחו לאלהיכם בארץ.

וכוונתו: "בארץ", ולא במדבר כפי שביקשו בראשונה (ראה 1 -

2), וזאת אף שלא נאמר כאן "ויעבדני במדבר".

אולם משה עומד על ההליכה למדבר דווקא, ואומר:

משה: כג דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו ליהוה אלהינו כפאשר יאמר אלינו.

ופרעה נכנע גם לזאת:

בכך מתוקף המכות, ולא היה רודף אחריהם עוד, כי למה ירדפם אחרי שבעודם ברשותו פטרם ושילחם מאתו?

לכן לא רצה השם יתברך שיאמר משה לפרעה העניין כאשר הוא, אבל שיאמר שהם הולכים לזבוח דרך שלושת ימים, שכאשר יגידו לו אחר כך "כי ברח העם" יחשוב פרעה מה שחשב... שכל מה שעשה משה רבנו לא בא מאת ה' אבל נעשה בעקבה וברמייה.

כי לולא כן, למה יגנוב לבבו לאמר שאינם הולכים רק לזבוח? ולזאת הסיבה עצמה ציווה "וישאלו איש מאת רעהו... וכאשר הוגד למלך מצרים ולעמו שישראל בורחים, אין ספק שחשדום כאנשי דמים ומרמה... וכל זה הגיעם בלא ספק לרדפם... וכוונת כל אלו הדברים הייתה נעלמת מישראל ואולי גם משה (!).

על פי תפיסתם של ראב"ע ורבנו ניסים בן ראובן, יש קשר ישיר בין שלושת מעשי ההונאה בסיפור יציאת מצרים: כולם מכוונים להשגת הנקמה בפרעה ובכל חילו.

המשא ומתן המתנהל בין משה לפרעה אינו כזה שיש לנהלו על פי כללי הדיפלומטיה. באמת זהו שלב במלחמה, שבה מותרים תכסיסים ותכניות הונאה, שמטרתם להביא לנפילת האויב.

ביטוי לתפיסה זו מביא הרב אלחנן סמט מפירוש שמואל בילקוט הפירושים הנדפס במהדורת מקראות גדולות רב-פנינים שבהוצאת לוי-אפשטיין (ירושלים תשכ"ו) לפרק ג', יח (שלא ידוע מי מחברו):

19. ילקוט הפירושים

ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים... הקשה אברבנאל... וכתב הרב בעל ד"ר (?) שראה בספר אחד שלא קשה כלל: כי במלחמה מותר לעשות כל הערמות ותחבולות נגד האויב, אף לרמותו בדברים כוזבים, כמו שמצינו ביהושע בהילחמו עם העי, ציווהו הקב"ה (יהושע ח', ג) "שים לך ארב לעיר מאחריה" - להטעות האויב. ואין בזה שום נדנדוד איסור כלל, כי זה בכלל "כל הבא להרגך השכם להרגו". ומותר לעשות כל הצטדקות להרגו. וכן היה כאן תועלת גדול להטעות את פרעה, שיסבור שרוצים ללכת רק שלושת ימים, כדי שעל ידי כך ירדוף אחר כך אחריהם על הים ויטבעו בים, כאשר טיבעו את בני ישראל בים. ולכן היה היתר גמור להטעותו... ובזה מיושב גם כן מה שאמר כאן -] במעמד הסנה" וישאלה אשה משכנתה... "למה נכתב זה כאן, שזה היה סוף המכות? והכוונה בזה להסביר את ישראל שלכן ידברו כזב, שלא יבקשו רק לילך שלושה ימים, מפני שעל ידי כך יוכלו לשאול מהם כלי כסף וכלי זהב, מחמת שיאמרו שאינם רוצים לילך רק דרך שלושה ימים. והשאלה הייתה גם כן הצורך והתועלת לטביעתם בים, מחמת שיחוסו על הכסף והזהב שלקחו מהם ישראל, על כן ירדפו אחריהם עד תוך הים ויטבעו. וכל זה היה מותר לישראל לעשות לאלה הרשעים אשר מיררו את חייהם בעבודה קשה על חנם, והטביעו את בניהם ביאור.

ההונאה כתנאי לקיומו של המו"מ – הצעתו של הרב סמט:

הרב סמט מציע את ההצעה הבאה על מנת להסביר מדוע ההונאה היתה צורך המו"מ. על פי הצעתו, כבודו וטובתו של פרעה הם שחייבו הונאה זאת.

למרות היות פרעה אויבם של ישראל, "ובמלחמה כמו במלחמה" (כתוכן דברי הפרשן שדבריו הובאו לעיל), ניתן לומר גם ההפך:

השלב שקדם למלחמה (שהייתה רק בים סוף) הוא שלב המו"מ הדיפלומטי, ובמו"מ יש לנהוג כבמו"מ.

אך משה אינו מוותר, וגם עתה אין הוא מגלה את המטרה האמיתית:

משה: כה ויאמר משה גם-אתה תתן בידנו זבחים ועלת ועשינו ליהנה אלהינו. כו וגם-מקננו ילך עמנו לא תשאך פרסה כי ממנו נקח לעבד את-יהנה אלהינו ונאנחנו לא-נדע מה-נעבד את-יהנה עד-באנו שמה.

8. והנה הגענו לכניעה הגמורה של פרעה, אחר מכת בכורות: שמות י"ב – כניעתו הגמורה של פרעה, לאחר מכת בכורות: לא ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי גם-אתם גם-בני ישראל ולכו עבדו את-יהנה פדוכם. לב גם-צאנכם גם-בקרכם קחו פאשר דברתם ולכו וברכתם גם-אתי.

ונראה שלא שחרור עבדים לצמיתות יש כאן, אלא נכונות להיענות לתביעתם - "כאשר דברתם" - ללכת לעבוד את ה' במדבר - גברים נשים וטף - באמצעות זבחים מצאנם ומבקרם.

אמנם חושד פרעה 'כי רעה נגד פניהם' - כי רוצים הם לברוח, אך בכל זאת הוא חושב כי אולי חשד שווא הוא, והם דיברו אמת וישובו אחר שלושה ימים.

בין כך ובין כך, וכי בררה יש לו? כיוון שעל מנת כן שילחם פרעה, מובן ההמשך: מה שאירע לאחר שיצאו ממצרים.

9. לאחר שבני ישראל יוצאים ממצרים, נאמר: פרק י"ד - לאחר שבני ישראל יוצאים ממצרים: ה ויגד למלך מצרים כי ברח העם ויהפך ללב פרעה ויעבדו אל-העם ויאמרו מה-זאת עשינו כי-שלחנו את-ישראל מעבדנו. רש"י על פי המכילתא: איקטורין [-מרגלים] שלח עמהם, וכיוון שהגיעו שלושת ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינן חוזרין למצרים, באו והגידו לפרעה ביום הרביעי. ראב"ע (בפירושו הארוך לפס' ב): ... אז חשב פרעה כי כל מה שדיבר משה - בערמה היה כי אין דעתו לזבוח, כי אם לברוח.

הסברו של ראב"ע

ראב"ע ענה על שאלה ההונאה הן בפירושו הארוך לספרנו והן בפירושו הקצר. בפירושו הארוך עסק בכך בפרק י' פסוק י':

17. הסברו של ראב"ע

ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה שישובו עד שיכזב, רק אמר שירחיקו דרך שלושת ימים, ודעת המצריים הייתה שישובו, על כן השאילום, ובעבור דבר אחר [- תכלית אחרת]: שאילו נתן להם פרעה רשות ללכת ולא ישובו, לא היה רודף אחריהם. והשם ציווה לעשות כן [- לרמות את פרעה ואת המצרים] עד שירדוף אחריהם ויטבע. והנה זה [- מגמה זו לרמות את פרעה כדי שיטבע] מפורש (י"ד, ב) וישובו ויחנו לפני פי החירות... ואמר פרעה לבני ישראל נבכים הם בארץ... ורדף אחריהם ואכבדה בפרעה ובכל חילו]. ואין להרהר אחרי מעשה השם, שהכל עשה בחכמה, אף על פי שהיא נעלמת מעיני החכמים.

ביאור זה של ראב"ע זכה להרחבה מרשימה בדרשה הי"א של הר"ן, רבנו נסים בר ראובן:

18. הר"ן, רבנו נסים בר ראובן

מדרכי ה' יתברך הוא להביא עצות מרחוק להפיל שונאיו בדינו ולקחת נקמתו מהם... ורצה לדון כל המצריים בדבר אשר זדו על ישראל [-במים]... ורצה להביאם בעניין שהם בעצמם, בבחירתם, ייכנסו במים וימותו שמה. ואילו הודיע משה לפרעה העניין בתחילה שהגיע קצם להיגאל, אין ספק שהיה מסכים

הסברו של הרב יעקב מדן:

הרב מדן לא מנסה להשיב על השאלה שהצגנו לעיל, אלא להוכיח שההנחות שעליהן היא מושתתת, בטעות יסודן.

לשם כך נחזור להקדמה למעמד הסנה:

23. שמות ב'

כג וַיְהִי בַיָּמִים הַרְבֵּים הֵהֶם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָחֲזוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הָעֶבְדָּה וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שׁוֹעַתָם אֶל-הָאֱלֹהִים מִן-הָעֶבְדָּה. **כד** וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת-נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת-בְּרִיתוֹ אֶת-אַבְרָהָם אֶת-יִצְחָק וְאֶת-יַעֲקֹב. **כה** וַיֹּרָא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּדַע אֱלֹהִים.

בפסוקים מתוארים יסוריהם של בני ישראל, אך לא נזכר שהקב"ה בא לגואלם מתוך רחמים עליהם, אלא מכוח בריתו עם האבות, כמו שנאמר במדרש:

24. שמות רבה יא, ה'

"שלא יאמר אותו צדיק, ועבדום ועינו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם" העבדות והעינוי הינם צד אחד בלבד של השטר שנחתם בברית בין הבתרים.

הקב"ה שומע את נאקתם של בני ישראל, רואה שאכן נפרע חציו הראשון של השטר, והנה הגיע זמנו של החצי השני - "ודור רביעי ישובו הנה" (בראשית טו, ז).

וכשמתגלה הקב"ה על משה בסנה, מתגלה אליו בשם זה:

25. שמות ג'

וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וַיִּסְתַּר מִשֵּׁי פָנָיו כִּי יָרָא מֵהֵבִיט אֶל-הָאֱלֹהִים. ז וַיֹּאמֶר יְהוָה רָאָה רְאִיתִי אֶת-עֲנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת-צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נַגְשָׁיו כִּי דָעַתִּי אֶת-מִכְאֹבָיו. ח וְאָרַד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן-הָאֶרֶץ הַהִוא אֶל-אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲבָה אֶל-אֶרֶץ זְבַת חֶלֶב וְדִבְשׁ אֶל-מְקוֹם הַפְּגָעִי וְחַחְתִּי וְהִאֲמַרְי וְהַפְּרָזִי וְחַחְוִי וְהִבְיוֹסִי.

ומכח הברית לאבות - "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי...וארד להצילו מיד מצרים ולעלותו מן הארץ ההיא, אל ארץ טובה ורחבה".

כלומר שלושת יסודות גאולת מצרים הם:

- זכירת ברית אבות,
- העובדה שכבר נתקיים חציה האשון, "ועבדום ועינו אותם", והצורך לקיים את חציה השני,
- הנחלת ארץ ישראל כתשובה ל"במה אדע כי אירשנה".

בהמשך מעמד הסנה שואל משה מהו השם שיאמר לבני ישראל:

26. שמות ג'

יג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָאֱלֹהִים הִנֵּה אֲנֹכִי בָא אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְאָמְרוּ-לִי מַה-שְּׁמוֹ מָה אָמַר אֱלֹהִים. יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲהִיָּה שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם. טו וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה כֹּה-תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם זֶה-שְּׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זְכָרִי לְדֹר דֹּר.

כלומר לשאלת שמו של הקב"ה מקבל משה שתי תשובות:

- האחת - לעצמו - "אהי אשר אהי" (וזה שמו של הקב"ה, עיין שבועות לה. ע"א; והתשובה הניתנת לבני ישראל - אהי - חלקית בלבד);

כך פירש רש"י את הפסוק (ו', יג) "ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים" על פי מדרשו (תנחומא שמות ב):

20. רש"י על הפסוק "ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים"

"ציוום עליו לחלוק לו כבוד בדברים".

וטוען הרב סמט שדווקא בשל כך נצטווה משה שלא לומר לו את האמת.

ומסביר הרב סמט שאין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו, ואינו דורש מהם דרישות אשר צפוי מראש כי לא יוכלו לעמוד בהן.

הפער בין המטרה האמתית של התהליך לבין מה שניתן לומר לפרעה במו"מ מומחש בצורה ברורה בדברי ה' במעמד הסנה, שם נמצאים שני הדברים בסמיכות:

21. שמות ג' - דברי ה' למשה בסנה

טז לֹךְ וְאִסַּפְתָּ אֶת-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פֶּקֶד פֶּקֶדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת-הַעֲשׂוֹי לְכֶם בְּמִצְרַיִם. יז נֹאמַר אֲעֲלֶה אֶתְכֶם מִעֵנִי מִצְרַיִם אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְחַחְתִּי וְהִאֲמַרְי וְהַפְּרָזִי וְחַחְוִי וְהִבְיוֹסִי אֶל-אֶרֶץ זְבַת חֶלֶב וְדִבְשׁ. יח וְשָׁמַעְו לְקֹלְךָ וּבֹאֵת אֶתְהָ וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאָמַרְתָּם אֵלָיו יְהוָה אֱלֹהֵי הָעִבְרָיִים נִקְרָה עֲלֵינוּ וְעַתָּה נִלְכֶה-נָּא דֶרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָר וְנִזְבַּחָה לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ.

האם ניתן היה לשתף את פרעה בידיעת המטרה האמתית של היציאה ממצרים?

לדעתו של הרב סמט התשובה על כך היא לא, וזאת מכיון שפרעה לא היה מסוגל להסכים לדרישה זאת בשום פנים, מהסיבות הבאות:

א. בתביעה לשחרר את ישראל משעבודם במצרים היה משום קריאת תגר על חוקיותו של השעבוד הזה. אולי קריאת תגר זו לא הייתה נתפסת בעיני פרעה ועמו כדבר מוצדק על רקע המקובל בעולם אז (השווה מלכ"א ט', כ-כב).

ב. דעת ההיסטוריונים העוסקים בתקופה זו היא כי ארץ כנען הייתה נתונה אז תחת שלטונה של מצרים. תביעה לשחרור ישראל ממצרים לא הייתה יכולה כמובן להסתיר את מחוז חפצם - ארץ כנען. לכך לא היה פרעה יכול להסכים בשום אופן: לשחרר גורם לאומי שמטרתו המוצהרת היא מיעוט שלטונה של מצרים ב"נחלתה" משכבר הימים.

גם העם המצרי היה מתנגד לכך.

ומסביר הרב סמט:

22. הרב סמט

כדי לאפשר את עצם קיומו של משא ומתן עם פרעה, וכדי לאפשר לפרעה להיענות לתביעות כלפיו בדרך מכובדת, כזו שלא תקומם עליו את שריו ואת עמו, היה הכרח ללכת בקטנות: לבקש ללכת דרך שלושת ימים לזבוח במדבר. אולם אין פירושו של דבר שפרעה לא שיער מה המטרה האמתית של בני ישראל: לפחות החל ממכת ערוב מתעורר בו החשד, והוא מגלה נכונות להיענות לדרישה רק בדרך שתבטיח את חזרתם של ישראל, ולפני מכת ארבה הוא נותן לחשדו ביטוי ברור: "ראו כי רעה נגד פניכם". ואף על פי כן הוא "מבקש" ללא מילים כי ימשיכו לרמותו. רק מפני המשך העמדת הפנים הדו-צדדית כי המו"מ מתנהל על הליכה לשלושה ימים ניתן היה להמשיך הלאה במו"מ, ולהשיג לבסוף כניעה מרצון (שיש בו כפייה) של פרעה ושל העם המצרי.

והשניה - לבני ישראל. "ויאמר עוד א-להים אל משה, כה תאמר אל בני ישראל, ה' א-להי אבותיכם, א-להי אברהם א-להי יצחק וא-להי יעקב שלחני אליכם" (ג, טו).

ושוב בהמשך (המשך מקור 26):

טז לך ואספת את-זקני ישראל ואמרת אליהם יהוה אלי אבתיכם נראה אלי אלהי אברהם יצחק ויעקב לאמר פקד פקדתי אתכם ואת-העשוי לכם במצרים. יז ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל-ארץ הכנעני והחתי והאמרי והפריזי והחוי והקניזי אל-ארץ זבת חלב ודבש. וכן בהמשך מספר פעמים.

אך כל זה צד אחד של הגאולה, שהרי כששולח הקב"ה את משה מן הסנה למצרים, אומר הקב"ה למשה:

27. שמות ג'

י ועתה לכה ואשלחך אל-פרעה והוצא את-עמי בני-ישראל ממצרים.

ואף שניתן היה להבין את הפסוק כתוכן רצוף אחד, וכחבנת הרשב"ם (ע"י בו) שהקב"ה שולחו אל פרעה **כ** י להוציא את בני מצרים הרי חז"ל ורש"י הבינוהו כשני תכנים נפרדים, כמו שעולה מדברי רש"י:

28. רש"י

מי אנכי - מה אני חשוב לדבר עם המלכים וכי אוציא את בני ישראל - ואף אם חשוב אני מה זכו ישראל שתעשה להם נס ואוציאם ממצרים ויאמר כי אהיה עמך - השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון

שאמרת מי אנכי כי אלך אל פרעה לא שלך היא כי אם משלי כי אהיה עמך וזה המראה אשר ראית בסנה לך האות כי אנכי שלחתיך ותצליח בשליחותי וכדאי אני להציל כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואיננו אוכל כך תלך בשליחותי ואינך ניזוק,

ושאלת מה זכות יש לישראל שיצאו ממצרים דבר גדול יש לי על הוצאה זו שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לסוף ג' חדשים שיצאו ממצרים, דבר אחר כי אהיה עמך וזה שתצליח בשליחותך לך האות על הבטחה אחרת שאני מבטיחך שכשתוציאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה שתקבלו התורה עליו והיא הזכות העומדת לישראל,

ובצורה מדוייקת יותר: אם נכלול בדרישת ה' אף את פסוק ט.

■ "ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי."

■ "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה."

ואף משה, מקשה על שתי השליחויות (פסי' יא):

■ "מי אנוכי כי אלך אל פרעה,"

■ "וכי אוציא את בני מצרים."

והקב"ה מצידו - עונה שתי תשובות:

■ תשובה ראשונה - "כי אהיה עמך, וזה לך האות כי אנכי שלחתיך."

■ ותשובה שניה: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את הא-להים על ההר הזה"

(חלוקה זו של הרב מדן את תשובות ה' היא על פי דרכם של בעלי המסורה והטעמים ולא לפי דרכו של רש"י, ע"י שם). ואז שואל משה את הקב"ה מה שמו, ומקבל כאמור לעיל - שתי תשובות.

שתי שליחויות אלו בולטות עוד יותר בתחילת פרשת וארא:

29. שמות ו'

השליחות לבני ישראל: ו לכן אמר לבני-ישראל אני יהוה והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצילתי אתכם מעבדתם ונאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים. ... ט וינדבר משה בן אל-בני ישראל ולא שמעו אל-משה מקצת רוח ומעבדה קשה.

ומיד אחר כך השליחות לפרעה (שמות ו', י):

השליחות לפרעה: י וינדבר יהוה אל-משה לאמר. יא בא דבר אל-פרעה מלך מצרים וישלח את-בני-ישראל מארצו.

ושוב מחוברות שתי השליחויות (שמות ו' יג):

שתי השליחויות מחוברות: יג וינדבר יהוה אל-משה ואל-אהרן ויצום אל-בני ישראל ואל-פרעה מלך מצרים להוציא את-בני-ישראל מארץ מצרים.

וראיה נוספת (שמות ו' כו-כז):

כו הוא אהרן ומשה אשר אמר יהוה להם הוציאו את-בני ישראל מארץ מצרים על-צבאתם.

כז הם המדברים אל-פרעה מלך-מצרים להוציא את-בני-ישראל ממצרים הוא משה ואהרן.

ומסכם הרב יעקב מדן:

30. הרב יעקב מדן

הוא אומר שתי שליחויות הן; שתי יציאות הן; שתי גאולות הן. עמדנו על האחת, השליחות להוציא את בני ישראל, זו שבאה מכוחה של ברית אבות מחד גיסא, ומכח גדישת סאת העינויים מאידך גיסא, ואשר מטרתה - הפסקת העבדות והעינוי וירושת ארץ ישראל. גאולה זו, במרכזה עומד עם ישראל, זרע אברהם יצחק ויעקב, הצריכים לעלות מעמקי עבדות מצרים לגובהי חרותה של ארץ ישראל, ואשר על כן **קודם בה אהרן**, הנמוך יותר, הקרוב יותר לבני ישראל, והוא האוהב את הבריות ומקרב בן לתורה. הוא זה שבכוחו להעלות את בני ישראל. אך את כוחו שלו להעלותם שואב אהרן ממשה. "הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם - הוציאו את בני מצרים."

כעת עלינו לעמוד על השניה, לא זו שבאה לתבוע את עלבונם של ישראל ושל שלושת אבותיהם, המיוצגים נאמנה ע"י אהרן השואב את כוחו ממשה. אלא על זו שבאה לתבוע את עלבונם של הקב"ה כביכול, המיוצג ע"י משה - איש הא-להים (ולא ע"י אהרן אוהב הבריות), אלא שאין בכוחו של משה להוריד את דבר ה' עד לתחתיתה של ארץ הנילוס (אלא לכל היותר עד הר סיני), וצריך לבוא אהרן ולסייע להוריד את הדברים עד לרמתו של פרעה. "הם המדברים אל פרעה מלך מצרים... הוא משה ואהרן."

כלומר, ישנה מערכה מקבילה למערכה לשחרור בני ישראל מעול השעבוד המצרי, ובמערכה זו אין בני ישראל מהווים אחד הצדדים, ומוקדיה אינם הבטחות לאבות ועינוי בני ישראל, ומטרתה אינה ירושת ארץ ישראל.

במערכה זו ניצבים לדו-קרב שנים בלבד, הקב"ה ופרעה, מעין שנים האוחזים בטלית אחת, זה אומר כולה שלי, וזה אומר כולה שלי, ואשר בה - חפצה ומגמתה של הטלית - כלל אינה ממין הטענה.

הקב"ה - מלך ישראל וגואלו ("המיוצג" כאמור ע"י משה, והמשכו - אהרן), טוען על הטלית, הלוא היא עם ישראל - "כי עבדי הם...לא ימכרו ממכרת עבד" (ויקרא כה, מג).

מולו ניצב פרעה מלך מצרים, זה המשעבד את בני ישראל, ומסרב להחזירם לבעליהם החוקיים - הקב"ה שהם בניו ועבדיו.

שתי המערכות הללו, באות לידי ביטוי בשתי השליחויות: "יוענתה הנה צעקת בני ישראל באה אליי". "יוענתה לך ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי".

31. שמות ג'
ט וְאֲנִי יִדְעֵתִי כִּי לֹא-יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהִלָּךְ וְלֹא בְּיַד חֲזָקָה. **כ** וְשִׁלַּחְתִּי אֶת-יָדִי וְהִפֵּיתִי אֶת-מִצְרַיִם בְּכָל נִפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר אֲעֲשֶׂה בְּקִרְבּוֹ וְאַחֲרֵי-כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם. ומסביר הרב מדן שמכות מצרים אינן עונש על השיעבוד והעינוי אלא על גזילת העבדיו של הקב"ה.

וכן בהמשך, ניתנים למשה שלושה אותות, שמטרתם- היכולת להנהיג את עם ישראל, כמו שנאמר למשה:

32. שמות ד'
ה לְמַעַן יֵאֱמִינוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲלֵיךְ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֶם. אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ וּבְהַמְשֵׁךְ הַפְרָשָׁה הוֹפְכִים שְׁלוֹשֵׁת הָאוֹתוֹת לְשֹׁשֶׁת מוֹפְתִים:

33. שמות ד'
כא וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה בְּלִכְתּוֹךָ לָשׁוּב מִצְרַיִם רָאה כָּל-הַמִּפְתִּיּוֹת אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בְּיָדְךָ וְעָשִׂיתָם לִפְנֵי פְרַעֲה וְאֲנִי אַחֲזַק אֶת-לְבָבוֹ וְלֹא יִשְׁלַח אֶת-הָעָם.

ושם מטרתם שונה:

34. שמות ד'
כב וְאָמַרְתָּ אֶל-פְּרַעֲה כֹה אָמַר יְהוָה בְּנֵי בְּכָרִי יִשְׂרָאֵל. כִּג וְאָמַר אֲלֵיךְ שִׁלַּח אֶת-בְּנֵי וַיַּעֲבֹדְנִי וְתִמְאָן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אֲנִי אֲנֹכִי הֲרַג אֶת-בְּנֵי בְּכָרְךָ.

וכאן כמו שמדייק הרב מדן שוב אין מדובר על גאולת ישראל, אלא על גזילת בנו ועבדו של הקב"ה, שגמולם יהיה מכת בכורות, מידה כנגד מידה.

כלומר שוב חוזר הרעיון שמכות מצרים המתמצות במכת בכורות, אינן קשורות לגאולת ישראל מצד עצמם של ישראל, אלא הן הנשק בדו-קרב המלכים.

מכות מצרים אינן מופיעות כעונש על שיעבוד ישראל, אלא כעונש על קריאת התיגר נגד הקב"ה שאומר פרעה:

35. שמות ה'
ב וַיֹּאמֶר פְּרַעֲה מִי יְהוָה אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא יִדְעֵתִי אֶת-יְהוָה וְגַם אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח.

המכות באות כ"שיעור" בדיעת ה'. "בזאת תדע כי אני ה', הנה אנכי מכה" וכו' (ז, יז).

שמה סובר פרעה, שכשם שמצרים שייכת לו אף ישראל שייך לו, הרי לך תשובתו בצידו - "ושמתי פדות בין עמי ובין עמך" (ח, יט).

"והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים" (ט, ד).

שמה סובר פרעה שעדיין בכוחו לכפות את רצונו על א-להי ישראל - הרי תשובתו בצדו - "בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ" (ט, יד).

כל הויכוח, איפוא, אינו אלא על מהלך דרך שלושת ימים וקבלת עבדותו של הקב"ה מקץ אותם ג' ימים.

ומסביר הרב מדן שאותם שלשת ימים הם אלו שאנו קוראים בפרשת שלח:

36. שמות ט"ו

כב וַיִּסַּע מֹשֶׁה אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּם-סוּף וַיֵּצְאוּ אֶל-מִדְבַּר-שׁוּר וַיִּלְכְּדוּ

ומשה מקשה על שתי השליחויות. מה יטען כנגד פרעה הרוצה להמשיך ולהחזיק בבני ישראל? וכיצד ינהיג את ישראל ויעלם ממ"ט שערי טומאה של ארץ מצרים, אל מ"ט שערי בינה של ארץ ישראל? האם ילכו אחריו? במה זכו ישראל וכיצד יתרוממו לדרגת הנהגתו?

וכפי ששוטח את טענתו בהמשך: "ויען משה ויאמר, והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי" (ד, א). (ואכן, אין משה מרפה עד שנשלח עמו אהרן, הקרוב יותר לעם ישראל, היותר מסוגל ליצור עמם קשר).

והקב"ה עונה לו שתי תשובות, וסדרן אינן כשאלות של משה, אלא כסדר דבריו של הקב"ה עצמו. לאורך כל הדרך (עיון לעיל ג, י-יא, טז-יח; ד, ה, כ"א כ"ב; ו, ו, י"א, כו-כז).

- על שאלת משה כיצד ינהיג את בניי - "והן לא יאמינו לי", עונה לו הקב"ה - "ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" (ג, יב). ופרע הקב"ה את החוב בסיני, "ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם" (יט, ט).
- על שאלת משה, מה טיב שליחותו אל פרעה, עונה לו הקב"ה (ג, יב): "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה." אף תשובה זו קשורה בסנה ובסיני: דרישתך מפרעה אינה יציאה מעבדות לחרות אלא מעבדות לעבדות. וישטרו של הקב"ה קודם לשתרו של פרעה. יש להוציאם מעבדות מצרים לעבדות הא-להים.

ועדיין אין משה מסתפק בכך, ושואל מה שמו של הקב"ה, ומקבל שתי תשובות.

- אהי אשר אהי: שם זה קשור לבחירת עם ישראל להיות לחלק של הקב"ה. (עיי ברמב"ן על אתר בשם אונקלוס - "אהא עם מאן דאהא." כלומר, אהיה את אשר אהיה. והשווה להתגלות בניקרת הצור (לג, יט) "וחנותי את אשר אחון וריחמתי את אשר ארחם", ואכמ"ל).
- ותשובה שניה, כאמור א-להי האבות, המקיים בריתו איתם.

ושוב מקבל משה שתי הוראות.

- "לך ואספת את זקני ישראל" הכוללת בתוכה את שמו כא-להי האבות, את העינוי ואת ארץ ישראל (ג, טו-יז),
- ומיד אחריה- "ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו - ה' א-להי העבריים נקרא עלינו ועתה נלכה נא דרך שלשה ימים במדבר ונזבחה לה' א-להינו" (פסי' יח). השליחות לפרעה, יסודה היא, שבנ"י לא נועדו לעבודת פרעה אלא לעבודת ה'. ומרכזה של עבודת ה' הוא הקרבת הקרבן לקב"ה.

על פי עקרון זה רוצה הרב מדן לענות על השאלה שהצגנו בתחילת השיעור:

בציווי של הקב"ה למשה אומר לו הקב"ה:

לסיכום, על פי הרב מדן שתי גאולות הן: מעבדות לחירות, זו המובטחת לאבות; ומעבדות לעבדות - זו שהיא חשבונו של מקום, שלקח לו את ישראל לחלקו.

וכאשר בא משה ואומר לפרעה נמצגי לו את הדרישה ללכת דרך שלשת ימים משמעותה של הדרישה היא שחרור בני ישראל משעבוד מצרים לשעבוד הקב"ה, כי הם בניו ועבדיו, וההקרבה לקב"ה אינה רק מעשה טקסי, אלא מבטאת את ההכרה שעם ישראל הם עמו של הקב"ה, וממילא אינם משועבדים לפרעה.

ובמוסר היהודי, שתי הגאולות - אחת הן. אין לדן בן חורין אלא המקבל עבדותו של מקום ועוסק בתורה.

ונכון אף המשפט המקביל, כדי לקבל עבדותו של מקום, חייב אדם להיות בן חורין.

וז"ל של הרב קוק זצ"ל באורות הקודש :

37. הרב קוק זצ"ל באורות הקודש ג (עמ' לה)
 "זאת היא חירות עליונה... שהיא היא המבוטאת בהעבדות הא-לוהית של ה' א-להי ישראל."

שְׁלֹשֶׁת-יָמִים בַּמִּדְבָּר וְלֹא-מִצְאוּ מַיִם. כַּג וַיָּבֵאוּ מִרְתָּה וְלֹא יָכְלוּ לְשֹׁתֵת מַיִם מִמֶּרְהָ כִּי מָרִים הֵם עַל-כֵּן קָרָא-שְׁמָהּ מֶרְה. כַּד וַיִּלְנוּ הָעָם עַל-מִשְׁהָ לְאֹמֶר מֵה-נִשְׁתָּה. כֹּה וַיִּצְעַק אֶל-יְהוָה וַיֹּרְחוּ יְהוָה עַץ וַיִּשְׁלַךְ אֶל-הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֵׁם לֹ חֶק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסְהוּ. כו וַיֹּאמֶר אֶם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשֶׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשִׁמְרַתְּ כָּל-חֻקָּיו כָּל-הַמִּחְלָה אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא-אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי יְהוָה רַפְּאֵךְ.

ובזוה"ק – "אין מים אלא תורה", שנא' "הוי כל מצא לכו למים".

שם, מקץ ג' ימים היו צריכים לקבל את התורה. אלא שלא יכלו לשתות מים ממרה כי מר גס הם. ואז "ויצעק אל ה' ויורהו ה' עץ" (ובזוה"ק - אין עץ אלא תורה, שנא' "עץ חיים היא למחזיקים בה").

הקב"ה מורה כיצד להמתיק את המים המרים ע"י העץ שהוא התורה.

מ"מ בגלל תלונתם לא באה ההופעה בשלימות, נדחתה בכמה שבועות ובה עמלק וקרר וצינו את להט האש שהתורה ניתנה בה.

אבל למרות שלא הגיעו למדרגת קבלת התורה הרי קבלו עליהם מקץ שלשת ימים עול מלכות שמים שנאמר(שמות ט"ו כו): "שם שם לו חוק ומשפט ושם ניסהו. ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' א-להיך".

ושכרם היה: " כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים עליך", ומכלל לאו אתה שומע הן.

אם לא יקבלו את עול מלכותו יתברך, יוכו במכות מצרים. שהרי מה היתה משמעותן של אלה, עונש על גזילת עבדיו של הקב"ה. ואם לאחר היציאה מעבדות מצרים יסרבו להיכנס תחת עולו, הרי זה עצמו העונש המגיע להם.

אך משקבלו את עולו של מקום מהו אומר, "כל המחלה אשר שמתו במצרים- לא אשים עליך".